

دکتر علی اصغر کیا

استادیار و مدیر گروه ارتباطات دانشگاه علامه طباطبائی

بزرگراه‌های اطلاعاتی

نوعی فرهنگ بیگانه یاد می‌شد. در نهایت، این نگرانی‌ها به مطرح شدن دیدگاهی تحت عنوان «سواد رسانه‌ای» انجامید. در این رویکرد، از میان عناصر فرایند ارتباط، مخاطب در کانون توجه قرار می‌گیرد. با توجه به دیدگاه سواد رسانه‌ای، محدودیتی در دسترسی افراد به پیام‌های رسانه‌ای قائل نمی‌شویم، بلکه به آموزش «مهارت‌های دیدن انتقادی» به مخاطبان می‌پردازیم. به آنان می‌آموزیم، رسانه چگونه فعالیت می‌کند، چگونه تولید معنا می‌کند، چگونه معانی را سازماندهی می‌کند، و چگونه به واقعیت ساخت می‌دهد. از طرف دیگر، مهارت‌های دیدن انتقادی را نیز به آن‌ها آموزش می‌دهیم.

جیمز پوتر^۱، سواد رسانه‌ای را دیدگاهی می‌داند که ما با آن خودمان را در معرض رسانه قرار می‌دهیم و به تفسیر معانی پیام‌های رسانه می‌پردازیم. ما این دیدگاه را از ساختارهای شناختی به دست می‌آوریم. برای ایجاد این ساختار به ابزارها و اطلاعات اولیه‌ای نیاز است. ابزارها، مهارت‌های ما هستند و اطلاعات اولیه، آگاهی‌هاست از رسانه و جهان واقعی.

عناصر سواد رسانه‌ای

در دیدگاه سواد رسانه‌ای، عناصر مهمی وجود دارند که برای آشنایی بیش‌تر، با استفاده از نظرات آرت سیلور بلات^۲ (۱۹۹۵)، یکی از محققان رسانه، پنج عنصر اساسی آن مطرح می‌شود. البته پژوهشگران دیگری مانند استنلی بارن^۳ عناصر دیگری را نیز به این مفهوم افزوده‌اند. در مجموع، دیدگاه‌های این محققان درباره‌ی سواد رسانه‌ای چنین است:

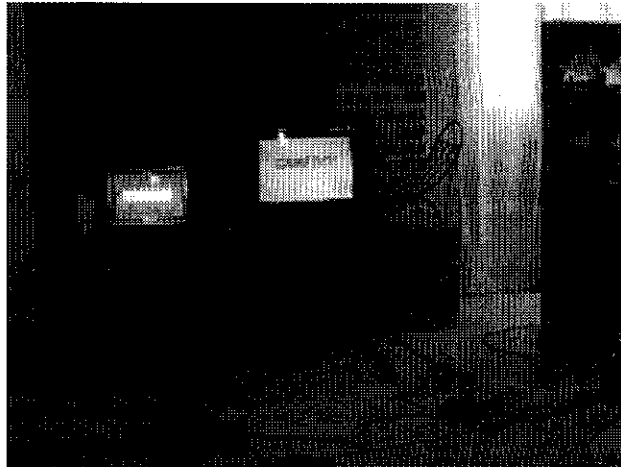
۱. آگاهی از تأثیر رسانه و مطبوعات چاپی بر جهان و مردمی که در آن زندگی می‌کنند و سایر وسایل ارتباطی که زندگی افراد را تغییر می‌دهند، ضروری است. اگر ما تأثیر رسانه را بر زندگی افراد نادیده بگیریم، با خطر تغییر بدون کنترل و نظارت بر آن مواجه می‌شویم.
۲. آگاهی از فرایند ارتباطی ضروری است. اگر ما بدانیم که عناصر فرایند ارتباط جمعی چه هستند و عناصر چگونه در ارتباط با

اطلاعات نیز هست. در این شبکه، هرکس به اندازه‌ی توانایی تولید و مصرف خویش از امکانات بهره‌مند می‌شود. تلقی ما از مدرسه معمولاً عبارت است از مجموعه عواملی مثل کتاب‌های درسی، معلمان، محیط فیزیکی کلاس و حیاط، ناظم و مدیر، و... که در آن، دانش‌آموزان به آموزش می‌پردازند. فناوری‌های جدید این شیوه‌ی سنتی را تغییر داده‌اند و در قالب «مدرسه‌های سیرتیک» یا «مدرسه‌های مجازی»، دانش‌آموزان فقط یک رایانه‌ی شخصی خانگی دارند و با مجهر بودن به «مردم»، همه‌ی کارهای مدرسه و تکالیف را در خانه انجام می‌دهند. دانش‌آموزان و معلمان از طریق این رایانه‌ها به یک مرکز اطلاعاتی متصل هستند و امکان ارتباط دوسویه میان همه‌ی آن‌ها برقرار است.

در کنار پیدایش ابزارهای جدید اطلاع‌رسانی، مفاهیمی همچون «سواد رسانه‌ای» نیز قابل توجه هستند. در این مقاله، به مفهوم سواد رسانه‌ای و عناصر متشکله‌ی آن و دیدگاه‌هایی که در این خصوص وجود دارند، به اختصار اشاره می‌شود.

سواد رسانه‌ای، مفهومی گمشده در مطالعات ارتباطی ایران

همانند نگرانی‌هایی که امروزه در جامعه‌ی ما نسبت به برنامه‌های پخش مستقیم ماهواره‌ای وجود دارد، در اواخر دهه‌ی ۷۰ میلادی در کانادا نسبت به برنامه‌های پخش شده از آمریکا وجود داشت که در شهرهای مرزی این کشور قابل دریافت بودند و از آن به ترویج

○ پیام‌های رسانه‌ای به
طور فزاینده‌ای تعیین
کننده‌ی این نکته هستند
که «ارتباط»، فهم و بینش
ما را از فرهنگ شکل می‌دهد

○ امروزه کسانی از نظر
اطلاعاتی با سواد خواهند
بود که توانایی و دانش
شناسایی، بازیابی و
ارزیابی اطلاعات را داشته
باشند

هستند. برای قضاوتی عادی درباره‌ی عملکرد رسانه‌ها، باید از فشارهای رقابت گونه‌ای که در این حرفه و برای کسانی وجود دارد که فعالیت رسانه‌ای انجام می‌دهند، آگاه باشیم. ما باید از قوانین رسمی و غیر رسمی فعالیت رسانه‌ها و یکایک تعهدات اخلاقی و قانونی آن‌ها با خبر باشیم. برای لحظاتی هم که شده، به مسأله‌ی پخش تصویرهای خشونت بار از تلویزیون توجه کنیم. مسأله پخش این گونه تصویرها برای ایستگاه تلویزیونی قانونی است، اما آیا اخلاقی هم هست؟ اگر اخلاقی نیست، چه قدرتی، اگر وجود داشته باشد ما را به حذف این تصویرها از صفحه‌ی تلویزیون مجاز می‌کند؟

۷. طبق فرضیه‌های قدیمی سواد رسانه‌ای، کسی که می‌توانست بنویسد و بخواند، دارای سواد رسانه‌ای بود. در دیدگاه‌های جدید هم این فرضیه وجود دارد، اما انواع وسائل ارتباطی را شامل می‌شود و تعریف ما از سواد رسانه‌ای نه تنها درک و فهم مؤثر و کارآمد محتوای رسانه، بلکه استفاده‌ی مؤثر و مفید آن را در بر می‌گیرد. بنابراین، افراد دارای سواد رسانه‌ای باید مهارت‌های تولید برنامه‌های رسانه‌ای را بیاموزند.

باتوجه به آثار متعدد فناوری‌های نوین ارتباطی و تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم آن‌ها بر آموزش و پیدایش مفاهیم جدیدی همچون «سواد اطلاعاتی» و «با سواد اطلاعاتی»، در بخش بعدی به اختصار به پیدایش این مفاهیم و اصول مهم آن‌ها در رفع نیاز اطلاعاتی مخاطبان می‌پردازیم.

پیدایش مفهوم سواد اطلاعاتی

طی دهه‌های اخیر، پژوهشگران موفق به کشف و معرفی بیش از سی نوع سواد مفید و مدرن شده‌اند که سواد علمی با معنای مصطلح آن در نظام آموزشی‌ها، تنها یکی از آن‌ها محسوب می‌شود. از جمله

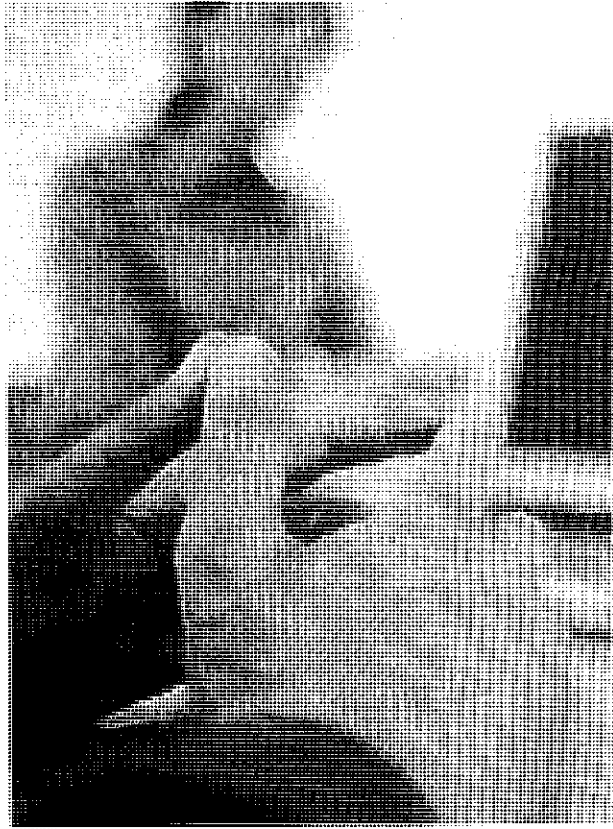
یکدیگر قرار می‌گیرند، می‌توانیم انتظار خود را از چگونگی خدمت این وسایل به خودمان شکل بدهیم. ابزارها و تجهیزات ارتباطی چگونه اداره می‌شوند؟ قصد آن‌ها نسبت به مخاطب چیست؟ چگونه رسانه‌ها پیام‌ها را سانسور می‌کنند یا بر آن‌ها می‌افزایند؟ چه نوع باز خوردی مؤثرتر است و چرا؟

۳. ما برای مصرف متفکرانه‌ی پیام‌های وسائل ارتباط جمعی نیاز به مبنایی داریم که براساس آن فکر کنیم و عکس العمل نشان دهیم. برای مثال، درک به منظور و تأثیر یک فیلم، به فهم اصول تصویری مثل زاویه‌ی دوربین و نورپردازی نیاز دارد. همچنین، در روزنامه آگاهی از تأثیر جایی که عکس در صفحه قرار می‌گیرد، اهمیت دارد. در غیر این صورت، مفهومی که از پیام به ما می‌رسد، تفسیر محتوای رسانه‌ای خواهد بود، نه آنچه که برای یادگیرنده‌ی پیام ارسال می‌شوند.

۴. باید بدانیم، محتوای رسانه پیشی در فرهنگ و زندگی ما ایجاد می‌کند. ما فرهنگ‌ها، افراد، نگرش‌ها، ارزش‌ها، دغدغه‌ها و امطوره‌ها را از طریق ارتباط می‌شناسیم. پیام‌های رسانه‌ای به طور فزاینده‌ای تعیین کننده‌ی این نکته هستند که ارتباط، فهم و بینش ما را از فرهنگ شکل می‌دهد.

۵. ما به توانایی فهمیدن و لذت بردن از محتوای رسانه نیازمندیم، وجود مواد رسانه‌ای به معنای زندگی توأم با سختی و مشقت، و رنج بردن از سوء ظن دائمی نسبت به تأثیرات مخرب رسانه و تباهی فرهنگ نیست. ما به مدرسه و دانشگاه می‌رویم تا فهم و درک خود را از پدیده‌های جدید افزایش دهیم. به چنین تلاشی برای درک متون رسانه‌ای نیز نیاز داریم.

۶. کارکنان رسانه‌ها نیز دارای تعهدات اخلاقی و معنوی

باشد، چگونه بیاموزد. چند اصل مهم در سواد اطلاعاتی وجود دارد که مهم ترین آن‌ها عبارتند از: توانایی تشخیص نیاز اطلاعاتی، شناسایی روش‌های دسترسی به اطلاعات، تدوین راهبردهای لازم برای جستجو، مهارت‌های جستجو و دسترسی، توانایی مقایسه و ارزیابی منابع سازماندهی، کاربرد و برقراری ارتباط و در نهایت، نمایش اطلاعات و مشارکت در ایجاد دانش جدید.

امروزه کسانی از نظر اطلاعاتی با سواد خواهند بود که توانایی و دانش شناسایی، بازیابی و ارزیابی اطلاعات را داشته باشند. در دنیای کنونی، رسانه‌ها با توجه به سیاست‌های خود، سعی در بازنمایی واقعیت‌های اجتماعی موجود دارند و یکی از مشکلات کنونی در این زمینه، عدم آگاهی کافی از شیوه‌های مفید و مطمئن کاوش و تجزیه و تحلیل اطلاعات است؛ اطلاعاتی که از فناوری‌هایی مانند اینترنت و پایگاه‌های متفاوت اطلاع‌رسانی به دست می‌آید. بنابراین، دارا بودن توانایی‌های فنی (سواد رایانه‌ای) و توانایی‌های ذهنی (سواد عمومی یا سستی) از مهم ترین ملزومات سواد اطلاعاتی در دنیای کنونی به شمار می‌روند که افراد و جوامع باید سعی در تجهیز کردن خود به این توانایی‌ها داشته باشد.

در این مقاله سعی شده است، نگاهی اجمالی به رویکرد سواد رسانه‌ای داشته باشیم و آن را به عنوان روشی برای مواجه شدن با رسانه در نظر بگیریم تا از یکسو رویکرد «سواد رسانه‌ای» و میانی نظری آن معرفی شود و از سوی دیگر، مبتنی بر این رویکرد و شرایط اجتماعی فرهنگی جامعه‌ی ایران، درسی تحت عنوان «مطالعه‌ی رسانه» از دوران ابتدایی در برنامه‌ی تحصیلی دانش‌آموزان گنجانده شود. در این صورت، دانش‌آموزان ما همراه با یادگیری مطالب گوناگون، شناخت بیش تری از ابعاد و محتوای رسانه‌ها پیدا می‌کنند و می‌توانند به صورت فعال به «گزینش‌گری» مطالب پردازند و صرفاً به عنوان «مخاطب منفعل» مطرح نباشند. با داشتن خلاقیت یا ابتکار، دست به گزینش مطالب بزنند و به صورت «مخاطب فعال» در مواجه شدن با رسانه‌ها اقدام کنند.

زیر نویس:

1. Media Literacy
2. James potter
3. Art siLver Blett
4. StanLy Baron

منابع:

1. StanLy Baron Introduction to mass communication: Media literacy and culture. Boston. Ground will. 2002.
2. Hand book of New Media, 2003.

۱. مهدی-مجید. ماهواره. انتشارات قطره. تهران. چاپ اول. ۱۳۷۹
۲. کیا، علی اصغر. ارتباطات جهشی در روابط بین الملل. انتشارات آن. چاپ اول. ۱۳۸۲
۳. سعیدی، رحمان. مبانی ارتباط، اقیان و تبلیغ. مؤسسه‌ی ایران. چاپ اول. ۱۳۸۳.

سوادهای مفید و مدرن می‌توان به سواد اجتماعی، سواد سیاسی، اقتصادی، سواد رسانه‌ای، سواد اطلاعاتی، سواد رایانه‌ای، سواد اینترنتی و... اشاره کرد که هر کدام مفهوم و کاربرد خاص خود را دارند. سواد از نظر مفهومی عبارت است از: «توانایی خواندن و نوشتن». اما برای رسیدن به مفهومی قابل درک در رابطه با سواد اطلاعاتی، لازم است به برداشت‌ها و نظرات متفاوتی که در این زمینه وجود دارند، مراجعه کنیم. در فرهنگ کتابداری، سواد اطلاعاتی این گونه تعریف شده است: آگاهی از قابلیت‌های محاسباتی و توانایی تشخیص و بیان روشن مسائلی که به کمک فناوری رایانه‌ای قابل حل هستند. این آگاهی شامل برنامه‌ریزی برای رایانه‌نمی‌شود. و «سواد اطلاع‌رسانی» به نظامی گفته می‌شود که برای سازماندهی، ذخیره‌سازی، بازیابی و اشاعه‌ی اطلاعات طراحی شده است. سواد اطلاعاتی از دیدگاه وبر و جانسون به معنای توانایی در اتخاذ رفتار اطلاع‌یابی مناسب، به منظور شناسایی اطلاعات مورد نیاز برای تأمین نیازهای اطلاعاتی است؛ به طوریکه دسترسی به اطلاعات مورد نظر به استفاده‌ی صحیح و اخلاقی از آن در جامعه منجر می‌شود. اطلاعات مورد نیاز ممکن است از طریق هرکانال یا رسانه‌ای که میسر باشد، به دست آید. مفهوم سواد اطلاعاتی قابلیت است که فرد را در معرض دسترسی مفید و مطمئن به اطلاعات قرار می‌دهد و آن را در ارزیابی انتقادی و خلاق از اطلاعات به دست آمده، به منظور رفع نیازهای اطلاعاتی خویش، توانمند می‌سازد. به عبارت دیگر می‌توان گفت سواد اطلاعاتی عبارت است از توانایی بازیابی اطلاعات و تفکر درباره‌ی آن و قدرت استفاده از آن، به عنوان یکی از ضروریات کار، زندگی و برقراری ارتباط بین انسان‌ها. «باسواد اطلاعاتی» فردی است که آموخته

